

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА ИСЛОМ МОЛИЯСИ МОДЕЛИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аминова Нилуфар Умарбой кизи

*баҳолаш иши ва инвестициялар
кафедрасининг катта ўқитувчиси
Тошкент молия институти
E-mail: nilufar.aminova.u@mail.ru
ORCID ID :0000-0003-2618-7523*

Аннотация

Мақолада дунёда инвестицияларни молиялаштиришдаги моделлардан бири – ислом молиясининг асосий хусусиятлари таҳлил қилинган. Бу борада Яқин Шарқ, хусусан, Осиё давлатлари имкониятлари борасида фикр-мулоҳазалар ўрин олган. Мақола доирасида инвестицияларни молиялаштиришнинг ислом молияси модели бўйича молиявий хизматлар саноатининг экотизими таҳлил қилинган. Ўзбекистонда инвестицияларни молиялаштиришда ислом модели омилларидан фойдаланиш имкониятлари юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ислом молияси, ислом молиявий хизматлар саноатининг экотизими, сукук, рибо, Ислом тараққиёт банки, Осиё давлатлари, исломий молия бозорлар, исломий облигация, такофул, параллел ислом банки операциялари.

ОСОБЕННОСТИ ИСЛАМСКОЙ ФИНАНСОВОЙ МОДЕЛИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ

Аминова Нилуфар Умарбой кизи

*старший преподаватель кафедры
оценочного дела и инвестиций
Ташкентский финансовый институт
E-mail: nilufar.aminova.u@mail.ru
ORCID ID :0000-0003-2618-7523*

Аннотация

В статье исследуются особенности исламских финансов, представляющие собой одну из мировых моделей финансирования инвестиций. В связи с этим были высказаны мнения о финансовых возможностях Ближнего Востока, особенно стран Азии. В статье анализируется экосистема индустрии финансовых услуг в соответствии с

исламской финансовой моделью финансирования инвестиций. Разработаны предложения и рекомендации относительно возможностей использования факторов исламской модели при финансировании инвестиций в Узбекистане.

Ключевые слова: исламские финансы, экосистема индустрии исламских финансовых услуг, сукук, рибо, Исламский банк развития, страны Азии, рынки исламских финансов, исламские облигации, такафул, параллельные исламские банковские операции.

FEATURES OF THE ISLAMIC FINANCIAL MODEL OF INVESTMENT FINANCING

Aminova Nilufar Umarboy kizi

*Senior Teacher of the Department
Valuation and Investments
Tashkent Institute of Finance
E-mail: nilufar.aminova.u@mail.ru
ORCID ID:0000-0003-2618-7523*

Abstract

This article describes the main features of Islamic finance, one of the world's investment financing models. In this regard, opinions were expressed about the possibilities of the Middle East, especially Asian countries. The article analyzes the ecosystem of the financial services industry in accordance with the Islamic financial model of investment financing. Proposals and recommendations have been developed regarding the possibilities of using the factors of the Islamic model in financing investments in Uzbekistan.

Keywords: Islamic finance, Islamic financial services industry ecosystem, sukuk, ribo, Islamic Development Bank, Asian countries, Islamic finance markets, Islamic bonds, takaful, parallel Islamic banking.

Кириш

Дунё миқёсида Жаҳон молиявий-инқирозига олиб келган даврда, яъни 2007-2008 йилларда жаҳон ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) ҳамда капитал бозоридаги молиявий активлар ўсиш суръатларини ҳам пасайишига салбий таъсир кўрсатди. Аммо, эътиборлиси ушбу инқироз йиллари ва ундан кейинги даврда “(2007-2013 йиллар) дунёда исломий молиявий хизматлар ҳажмининг йиллик ўсиш суръати ўртача 20% бўлганлиги муҳим аҳамиятга эга. Инқироздан кейинги даврда, 2013 йил якуни ҳолати бўйича исломий

хизматлар активлари ҳажми 1,8 трлн. АҚШ долларигача етди [9]”. Бу борада, инвестицион фаолликнинг муҳим субъекти ҳисобланган ислом банклари 80 фоиз улушга эгалик қилди.

Таъкидлаш керакки, иқтисодиётда инвестицияларни молиялаштириш билан боғлиқ муносабатларда ислом модели қоидаларини тадбиқ этиш анъанавий иқтисодиётда кўпчилик учун реал ҳаётдан йироқ ёки шунчаки “утопик” бўлган. Бироқ, сўнгги йилларда ислом модели асосида инвестицияларни молиялаштиришга бўлган қизиқишнинг ортиши бугунги кунда нафақат ислом мамлакатлари, қолаверса ривожланган ва ривожланаётган давлатларида ҳам исломий молия институтлари ташкил этилаётгани, хусусан анъанавий Европа Иттифоқи давлатлари кредит институтларида “ислом дарчалари”нинг очилаётганини кўриш мумкин. Жаҳон иқтисодиётидаги молиявий муносабатларнинг глобаллашуви, халқаро молия марказларида инвестицияларнинг тобора ўсиш суръатларини қайд этиши, уларда муқобил молиялаштириш воситаларини топиш зарурати, ўз навбатида, ислом молияси моделига асосланган воситаларга бўлган эътиборни кучайтира бошлади.

“2020-2022 йилларда инвестицияларни молиялаштириш соҳасида ислом молияси хизматлари йилига 15-20 фоизга ўсган ва ялпи активлар ҳажми 2,8 трлн АҚШ долларига тенг бўлиб, уларнинг 80% ислом банклари (ёки исломий дарчалар), 15% сукук (ислом облигациялари, қимматли қоғозлар), 4% ислом инвестиция фондлари ва 1% такофул (ислом суғуртаси) ҳиссасига тўғри келган [8]”.

Халқаро экспертларнинг тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, “Осиё минтақасида инвестицияларни молиялаштиришдаги исломий молиянинг нисбатан юқори ўсиш тенденциялари Ислом Тараққиёт Банки (ИТБ) аъзо давлатлари: Бангладеш, Бруней Доруссалом, Индонезия, Малайзия ва Покистон каби давлатларда кузатилган. Шунингдек, Озарбайжон, Гонконг, Хитой, Қозоғистон, Сингапур ва Таиланд кабиларда эса инвестиция лойиҳаларини исломий молия қоидалари асосида молиялаштиришга бўлган эътибор кучаймоқда. Осиё давлатларида ислом молиясининг инвестиция лойиҳалари молиялаштиришдаги ҳиссасининг сезиларли равишда ўсишига ушбу минтақа давлатларида йирик ислом банкларининг ташкил этилиши, ислом шариати қоидаларига тўғри келадиган инвестицион жозибадор актив сифатида “сукук”нинг чиқарилиши асосий ўринни эгаллади. 2021 йилда Осиё давлатларида инвестиция лойиҳалари молиялаштиришда глобал ислом молия активларининг 45-49 фоизи “сукук” механизмига тўғри келган [9]”. Бу борада, асосий хусусиятли жиҳатлар

сирасига нафақат жами активлар ҳажми ва ислом молия институтлари ҳамда маҳсулотлари сони, балки молиявий инфратузилманинг ривожланиши: норматив-ҳуқуқий таъминотнинг ривожлантирилиши, инсон капитални ривожлантиришга бўлган молиявий қўллаб-қувватлаш чораларининг кўрилиши кабиларни ҳам киритиш ўринлидир.

Осиё минтақасидаги давлатларда инвестиция лойиҳаларини молялаштиришни ислом модели асосида диверсификация қилишнинг ривожланишини ушбу минтақа иқтисодчилари томонидан ислом молиясини иқтисодий ривожланишнинг муқобил молялаштириш воситаси ва механизми сифатида баҳолаши, инвестицияларни молялаштириш манбаларини хавфсиз диверсификацияси қилишнинг “синалган йўли” сифатида қараши рисклар давомидаги эҳтимол йўқотишларни пасайтиришга бўлган кучли интилиш кабиларда яққол намоён бўлмоқда. Ушбу давлатларда ислом молиясининг аҳамиятли жиҳатлари сирасига минтақада жойлашган мамлакатлардаги демографик омил, яъни аҳолининг асосий қатлами ислом динига эътиқод қилиши ва ислом молияси тамойиллари асосида молиявий хизматларнинг кўрсатилишига бўлган эҳтиёжининг мавжудлиги, молиявий инклюзивликни таъминлашга бўлган кучли ишонч ва кутилманинг юқорилиги, тижорат банкларидаги юқори фоиз ставкаларидан келадиган молиявий йўқотишларнинг тобора кучайиб бораётганлигидир. Шунингдек, ушбу давлатларда инвестиция лойиҳаларини молялаштиришдаги муқобил йўл – ислом молияси асосида молялаштиришда бозор иқтисодиёти иштирокчилари салоҳиятини оширишнинг зарурияти, ислом молиясининг ўзига хос хусусиятларига давлатдаги қонунчилик тартиб-тамомойилларини мослаштириш каби жиҳатлар долзарб ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи

Инвестицияларни молялаштиришнинг ислом молияси модели борасидаги хорижий ва маҳаллий мутахассислар томонидан илмий-тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, М.А. Маннан томонидан олиб борилган тадқиқотларда: “Ислом молияси ва иқтисодиёти – бу инсонларнинг ислом шариати одатлари ва қадриятлари асосида иқтисодий муаммоларини ўрганадиган ижтимоий илм” [2], эканлиги алоҳида таъкидланади.

S.M. Hasanuzzaman томонидан олиб борилган илмий изланишларда ислом молиясининг ривожланиш босқичлари, келгусидаги истиқболли йўналишлари тадқиқ этилган. Олимнинг илмий тадқиқотларида ислом молиясига қуйидагича таъриф берилган: “Ислом молияси – бу шариатга асосланган фикҳий ҳукмлар, қонун-қоидаларининг амал қилиши ҳисобланиб,

ушбу молия тизими шариат қоидалари бўйича ҳаёт кечиришни мақсад қилган инсонларнинг молиявий хизматларга бўлган талаб ва эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи, молиявий-иқтисодий ресурслардан тўғри ва оқилона фойдаланишни кўзда тутувчи тизим” [3].

Юқоридаги олимлар “ислом молияси” категориясига илмий нуқтаи назаридан кўпроқ ёндошган. Тадқиқотимиз долзарблигидан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, ислом молияси – ислом дини талаблари, шариат қоидалари ва ислом фикҳшунослигида белгиланган қоидалар асосида ташкил этиладиган молиявий муносабатлардир.

Шунингдек, ислом молияси модели бўйича йирик халқаро молия институти – Осиё тараққиёт банки институти (Asian Development Bank Institute) тадқиқотларида ислом молияси ва иқтисоди ислом дунёқараши ва ахлоқи тамойилларини акс эттириши кераклиги таъкидланади. Шунингдек, ислом ҳуқуқшунослари ва уламолари шариат қонунлари ва исломий иқтисодий тизим қадриятларини Қуръондан ҳамда Муҳаммад (с.а.в.) Пайғамбаримиз ва имомларнинг кўрсатмаларига таяниши орқали ислом банки ва молиясига оид асосий шариат қоидаларига қуйидагилар киришини кўрсатади:

1. Пул ҳеч қандай ички қийматга эга эмас ва фақат айирбошлаш воситаси ва товарлар, хизматлар ва мулклар қийматини сақлаш ва баҳолаш воситаси сифатида ишлатилади.
2. Асосий эътибор реал иқтисоддаги фаолиятга, хавф ва фойдаларни тақсимлашга қаратилиши керак.
3. Алкоголли ичимликлар савдоси, пул тикиш, қимор ўйинлари каби ижтимоий бузғунчи ҳаракатлар тақиқланади.
4. Рибо (фоиз) ҳаромдир.
5. Ғарар (ноаниқ ва хавfli битимлар) тақиқланади [9].

Шунингдек, мамлакатимиз иқтисодчи-олимлари томонидан ҳам ислом молияси ва банкчилиги, инвестицияларни молиялаштиришда ислом молияси моделидан фойдаланиш имкониятлари ҳақида қатор тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, О. Астанакулов томонидан олиб борилган тадқиқотларда ислом молиясида “банк” институтига устуворлик қаратилганлигини кўрамыз. Ушбу тадқиқотларда қуйидаги фикрлар билдирилган: “Ислом молия тизими – Ислом ҳуқуқи, бошқача сўз билан айтганда, шариат қонун-қоидалари асосида ташкил этилиш ва фаолият юритиш тамойилига эга бўлган банк тизимидир, яъни бу турдаги банкларнинг барча амалиётлари, масалан, депозит омонати ёки молиялаштириш билан боғлиқ амалиётлари ҳам шариат кўрсатмаларига

мувофиқ бўлади. Ислом банкларининг бошқа амалиётлари: пул ўтказмалари, кафолат хатлари, аккредитивлари, чет эл валютасини сотиш кабиларга нисбатан ҳам бу қоидалар ўз таъсирини кўрсатади” [5].

А. Турсунов томонидан олиб борилган тадқиқотларда эса, тижорат банкларида исломий банк хизматларини ривожлантириш йўналишлари кўриб чиқилган. Исломий банк хизматларининг турлари таснифланган [6].

Ў. Ҳайдаров томонидан республикамиз тижорат банкларида ислом молия тизимидан фойдаланишни такомиллаштириш бўйича олиб борилган илмий тадқиқотларда қуйидагилар алоҳида қайд этилади: “Ислом банклари томонидан кўзда тутилган молиявий хизматлар ва маҳсулотларни ҳозирда мавжуд анъанавий банк хизматлари ва маҳсулотларига муқобил эканлиги, шу билан бирга анъанавий банкчиликка нисбатан ҳатто мослашувчан эканлигини кўришимиз мумкин. ... “Исломий банк хизматлари дарчаси” – бу умуман анъанавий банк хизматларини кўрсатмайдиган исломий банкдан фарқли равишда анъанавий тижорат банки таркибидаги ислом тамойилларига асосланган ҳолда банк хизматларини таклиф этувчи алоҳида тузилмавий бирлигидир” [7].

Республикамиз иқтисодчи-олимлари томонидан олиб борилган илмий-тадқиқотларда, асосан ислом банкчилиги ва унинг хизмат турлари, ислом молияси инструментлари каби жиҳатларга кўпроқ аҳамият берилган. Аммо, айнан инвестицияларни молиялаштиришда ислом молияси моделининг ўзига хос хусусиятлари, молиявий инструментларни қўллашдаги мавжуд муаммолар ва хориж тажрибасини қўллаш имкониятларига етарлича аҳамият берилмаган.

Таҳлил ва натижалар

Инвестицияларни молиялаштиришнинг ислом молияси модели асосидаги молиявий хизматлар кўрсатиш саноатининг юзага келиши 1960 ва 1970 йилларда амалга оширилган. Мазкур йилларда Яқин Шарқ давлатлари ҳамда Малайзияда Ислом тараққиёт банкининг ташаббуси асосида замонавий шариатга мос молиявий институтлар ташкил этилган. Шу даврдан бошлаб, глобал ислом молияси модели асосида кўрсатилган молиявий хизматлар саноати ҳозирги бир неча ўн йилликлар давомида сезиларли даражада ривожланиш тенденциясига эга бўлган. Молиявий хизматлар натижасида ислом молияси активлари ҳажми XX аср 90-йилларнинг ўрталарида 150 млрд АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2021 йилда жами активлар ҳажми 2 трлн АҚШ доллардан, 2022 йилда 2,5 трлн АҚШ доллардан ошган.

Коронавирус пандемияси шароитида, яъни 2021 йилда глобал ислом

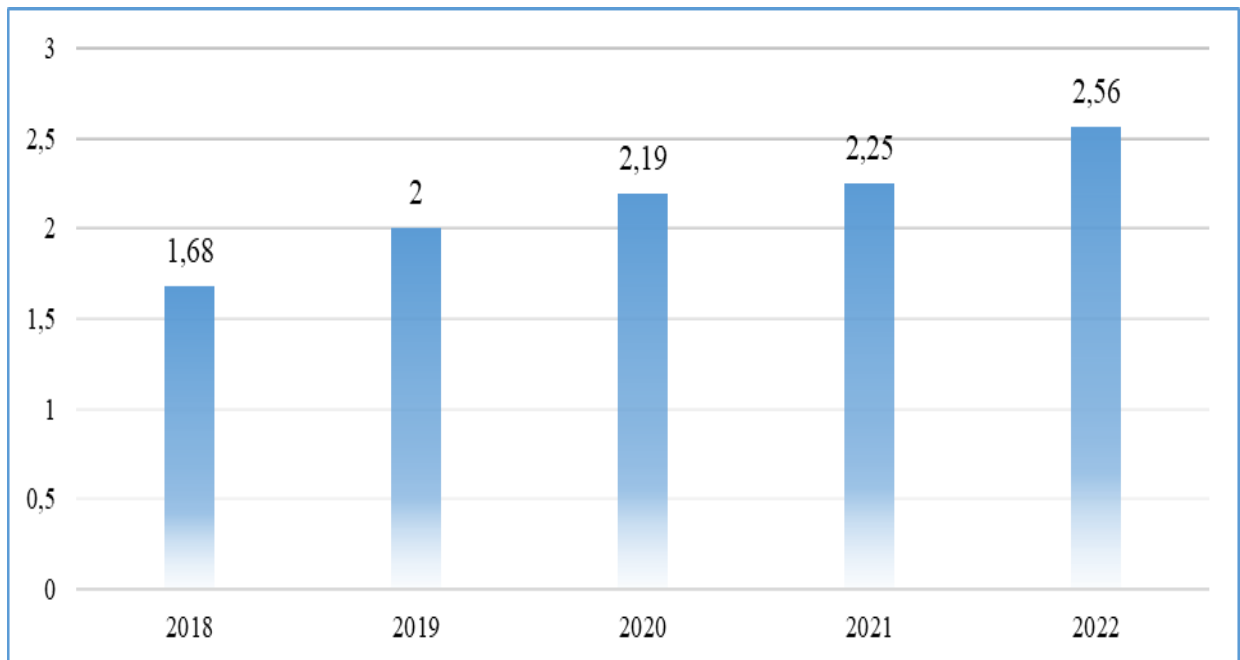
молияси модели асосидаги молия саноати “мустаҳкам соғлик” билан йили яқунлади.

Глобал ислом молияси саноати активлари ҳажми 2021 йилда 10,6%га, яъни икки хонали ўсишга эришди. Бу борадаги жами бозор қиймати 2,2 трлн АҚШ долларини ташкил этиб, дунё аҳолиси чорак қисмининг молиявий эҳтиёжларини қондиришга эришилди. Молиявий хизматлар географиясида Яқин Шарқ, Африка ва Жанубий Осиё минтақаси давлатлари муҳим ўринга эга бўлди. Инвестицияларни молиялаштириш бўйича глобал ислом молиявий хизматлари саноатининг ўсиш тенденциялари ҳар йили икки хонали ўсиш суръатларини қайд этмоқда. Ушбу минтақа давлатларида 600 дан ортиқ ислом модели асосида молиявий хизматларни кўрсатувчи институтлар мавжуд.

Шунингдек, 70 дан ортиқ молия институтлари эса Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлмаган Буюк Британия, Люксембург, Маврикий каби давлатларда ўз фаолиятини олиб бормоқда. Улардаги молиявий хизматлар бозоридаги маҳсулотлар таклифлари нуқтаи назаридан, ислом молияси чакана ва корпоратив мижозларнинг турли эҳтиёжларини қондириш учун ҳам тўлиқ хизмат қилмоқда.

1-диаграмма.

Инвестицияларни молиялаштириш бўйича глобал ислом молиявий хизматлари саноати ўсиш суръатлари, трлн АҚШ доллари*

*Муаллиф томонидан илмий тадқиқот натижалари асосида тузилган. – Foyqdalanish manbai: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/pdf-articles/islamic-finance-outlook-2022-28102022v1.pdf>. – Foyqdalanish manbai: <https://www.mifc.com/-/islamic-finance-2022-2023-same-constraints-new-opportunities>

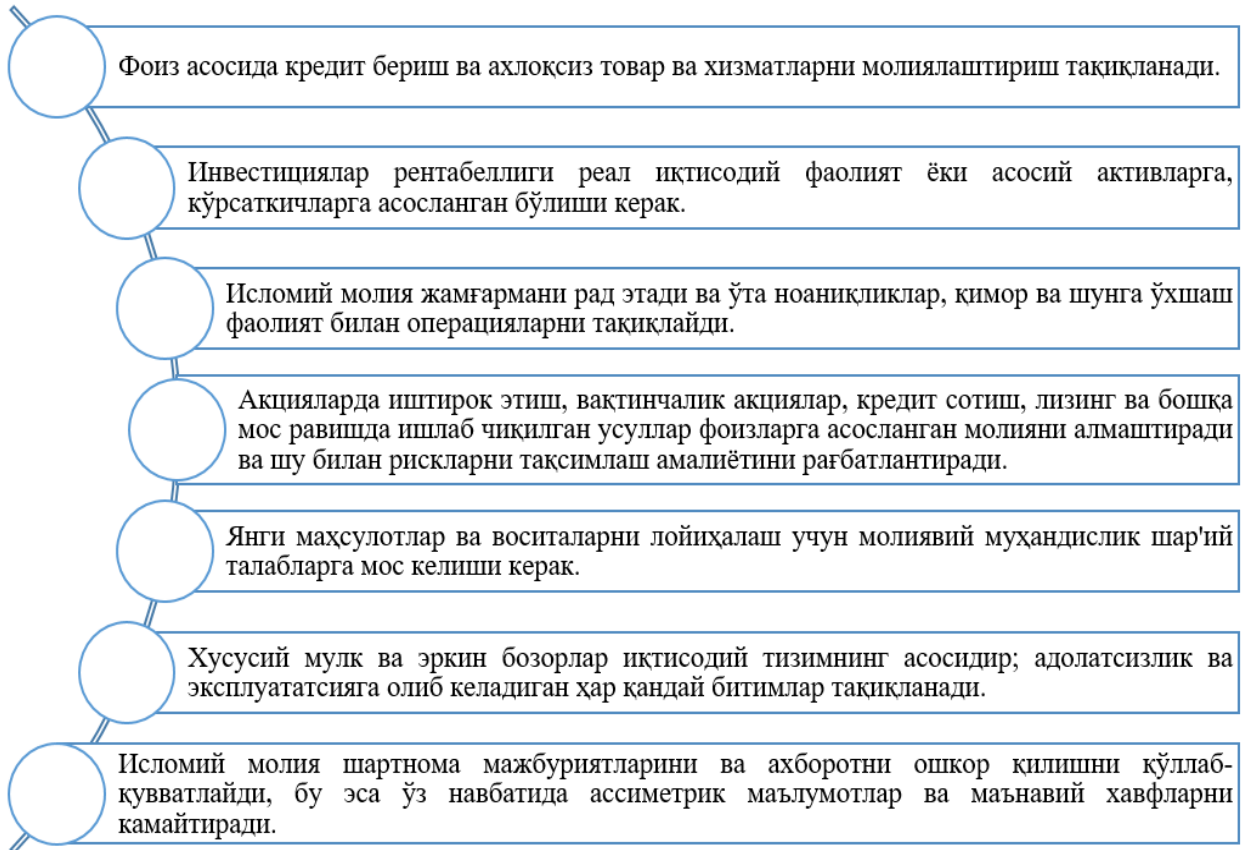
Бундан ташқари, соҳа таклифлари орасида шаръий қонунларга мувофиқ, капитал бозорлари, такофул, яъни ислом суғуртаси хизматлари ҳам ривожланмоқда. Эътиборлиси ушбу давлатларда параллел ислом банк операцияларини жорий этган бир қатор анъанавий тижорат банклари ҳам фаолият юритиб, глобал ислом молияси ҳажмига ҳисса қўшмоқда.

Айнан ушбу йўналишда мамлакатимизда ҳам сезиларли ҳаракатлар олиб борилмоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида “Мамлакатимизда ислом молиявий хизматларини жорий этиш бўйича ҳуқуқий базани яратиш вақти-соати келди. Бунга Ислом тараққиёт банки ва бошқа халқаро молия ташкилотлари экспертлари жалб этилади”, деган сўзлари бу борада узоқ кутилган ўзгаришларга дебоча бўлди [1]. “Ўзбекистон Республикаси Инвестициявий дастурлари қатор устувор миллий лойиҳаларининг молияланиши маъқулланишида намоён бўлди. Айни пайтда ИТБнинг Ўзбекистондаги портфели Марказий Осиё худудида энг йирик (1,8 млрд доллардан зиёд) ҳисобланади” [15].

Инвестицияларни молиялаштириш давомида ислом молияси модели молиявий операцияларни амалга оширишда “рибо” (фоиз) дан фойдаланилмасликни назарда тутди. Ислом шариати қоидаларига кўра, амалга оширилиши режалаштирилган молиявий-иқтисодий фаолият бўйича юзага келадиган рисклар ёки улушларни иштирокчилар ўртасида тенг баҳам кўрган ҳолда, молиявий тижорат битимларидан даромад олишни ошириш устувордир. Бу эса, ўз навбатида, инвестиция лойиҳалари моляшатириш орқали келадиган даромадлар томонлар ўртасидаги шартномавий муносабатларни тузиб, реал молиявий-иқтисодий фаолият ёки асосий активларга асосланган ҳолда бўлишни талаб этади.

Инвестицияларни молиялаштиришнинг ислом молияси модели асосий хусусиятларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, тузиладиган битимлар, шунингдек, асосий активларни сотишдан қонуний равишда фойда, активнинг дастлабки қиймати ва фойдани қоплайдиган нарҳда олинадиган олди-сотди шартномаларига асосланиши талаб қилинади. Эътиборли жиҳати шундаки, ислом модели асосидаги молиялаштиришнинг механизмлари фойда ва зарар тузилмаларини рағбатлантиришга қаратилган. Яъни шартнома тузувчи томонлар ўртасида тадбиркорлик рискларини бўлишишлари назарда тутилади.

Инвестицияларни молиялаштиришнинг ислом молияси модели хусусиятлари*

*Муаллиф ишланмаси.

Шунингдек, “рибо”дан ташқари, инвестицияларни молиялаштиришнинг ислом молияси модели бўйича молиявий операцияларда тақиқланган бошқа унсурлар мавжуд. Масалан, шартномани бажариш давомидаги ҳаддан ташқари ноомувофиқликлар, қимор ўйинлари (“ғарар”), битимлардаги тасодифга асосланган натижалардир, яъни “майсир” ҳам қатъий тақиқланади. Бундан ташқари, инвестиция лойиҳасининг устувор йўналишлари сифатида спиртли ичимликларни ишлаб чиқариш, қимор ўйинлари ва казиноларни ташкил этган ҳолда молиявий операцияларни амалга ошириш ҳам жоиз эмас, деб ҳисобланади. Қолаверса, молиявий шартномаларни тузиш жараёни ҳар қандай мажбурий чоралар, коррупция ва ёлғондан холи бўлиши кераклиги ҳам назарда тутилган.

Шунингдек, инвестицияларни молиялаштиришнинг ислом молияси модели асосий хусусиятлари ҳақида фикр-мулозаҳалар билдириш давомида ислом молиясига хос бўлган банкларда инвестицион хизматлар сирасига куйидагиларни киритиш мумкин (2-чизма).

2-чизма.

**Банкларда ислом молиясига хос бўлган
инвестицион хизматлар***

*Муаллиф ишланмаси.

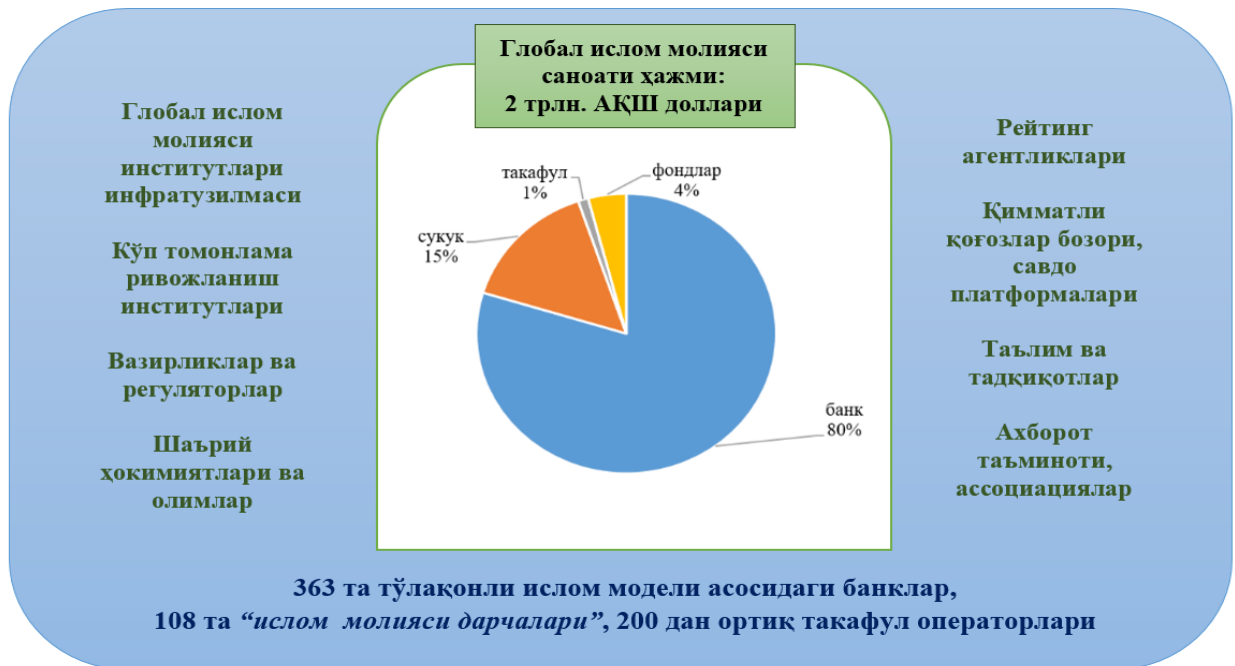
2-чизмага кўра, ислом молияси модели асосида банкларда мавжуд инвестицион хизматлардан Мушорака битимида инвестицион лойиҳа доирасидаги молиявий операция ислом банки (“ислом дарчаси”) ҳамда тадбиркор томонидан биргаликда амалга оширилади. Бунда банк инвестиция лойиҳасини молиялаштиришнинг асосий манбаи ҳисобланади. Мазкур битимга асосан фоиз олиш амалиёти ўрнига банк ва тадбиркор (инвестор) фойдани тақсимлашда келишилган шартларга мувофиқ, ўз улушларини олади. Ўз навбатида, инвестиция лойиҳасини амалга оширишда зарарлар ҳам худди шундай тартибда тақсимланади. Ислом молияси моделидаги молиявий операциянинг яна бир тури – мудороба битимидир. Бунда омонатчи томонидан банкда депозит ҳисоб рақам очилади ҳамда банк омонат эгасининг розилиги асосида инвестиция лойиҳасини молиялаштиради.

Мудороба битимининг мушорака битимидан асосий фарқи шундаки, инвестиция лойиҳаси бўйича олинган даромад улушлари келишувга кўра, томонлар ўртасида тақсимланади. Аммо, лойиҳа рисклари ва кўрилган зарарлар омонатчи зиммасида бўлади. Бундан аташқари, кенг оммалашган ислом молияси моделининг муробаха битимида банклар шариат қоидаларига зид бўлмаган олдиндан олинган маҳсулотни сотади. Банк томонидан битим доирасида товарлар савдоси, уларни ташиш ва сақлаш хизматлари кўрсатилади. Ушбу ҳолатда, банк миқдорнинг буюртмасига кўра, маҳсулотни ўз молиявий ресурслари ҳисобидан харид қилган тақдирда савдо операциясининг якуний натижасига масъул ҳисобланади. Аҳамияти шундан иборатки, молиявий операцияларнинг ушбу турида банк маҳсулотни устама билан сотишни назарда тутади.

Ислом молияси моделининг асосий хусусиятларини кенгроқ тадқиқ қилиш мақсадида инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда ислом молиявий хизматлар глобал саноатининг экотизимини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу экотизим куйидагича ифодаланган:

2-диаграмма.

Ислом молиявий хизматлар глобал саноатининг экотизими*

*Муаллиф ишланмаси.

Ислом молиявий хизматлар глобал саноатининг экотизимидан кўриш мумкинки, молиявий хизматларнинг ривожланиш эволюцияси даврида давлатлардаги миллий назорат органлари томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ислом молияси шартларининг аниқ белгиланганлиги, молия модели стандартларини замонавий тенденцияларга босқичма-босқич интеграция қилиш, институционал бирликларда соғлом корпоратив бошқарув механизми тамойилларини жорий этиш, асосийси ислом молияси тамойилларини назарда тутувчи ҳар томонлама қулай бўлган қонунчилик инфратузилмасини таъминлаш глобал миқёсда инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда ислом молиявий хизматлари саноатининг ўсиши ва ривожланишида муҳим рол ўйнаган. Бу, ўз навбатида, ислом молияси глобал молиявий хизматлари саноатининг барқарор ва ишончли равишда кенгайиб бориши, инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришдан манфаатдор ҳисобланган иштирокчилар/томонларнинг мазкур муқобил молия модели тизимига ишончини янада ошириш, инвестицияларни самарли молиялаштиришда муҳим эканлиги асосий хусусиятларини намоён этмоқда.

Инвестицияларни молиялаштиришда ислом молияси моделининг асосий хусуиятлари сирасига “Қонунчилик ва тартибга солиш” жиҳатлари эътиборли эканлидан келиб чиқиб, мазкур соҳада Осиё, Яқин Шарқ, Европа, Жанубий Африка давлатларининг ташаббускорлигини алоҳида таъкидлаш мумкин. Бу борада Малайзияда 2013 йил 30 июнда қабул қилинган ва кучга кирган “Исломий молиявий хизматлар тўғрисида”ги қонунни экспертлар томонидан инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда ислом молияси бўйича дунёдаги биринчи “омнибус” қонун, деб ҳисобланмоқда. Шунингдек, Гонконгнинг қонунчилик кенгаши томонидан 2014 йил март ойида мамлакат ҳукуматига “Сукук” каби муқобил облигациялар орқали пул тўплашни назарда тутувчи “Кредитлар тўғрисида”ги қонун лойиҳасини киритди. Айтиш керакки, ушбу нормати-ҳуқуқий қонунда инвестицияларни муқобил молиялаштириш манбаси сифатида ислом молияси тамойилларидан янада кенгроқ фойдаланишга кўпроқ урғу берилмоқда. Қайд этиш керакки, сукук облигациялари тобора ривожланиб бораётганлигини кўриш мумкин. Бу борада, “бирламчи молия бозорида йиллик сукук эмиссияси сўнгги 2 йил ичида 350 млрд АҚШ долларидан ошди. 2023 йилда ҳам бу тенденция давом этиши прогностлари мавжуд. 2021 йилнинг биринчи ярмида глобал сукук ҳажми 286,4 млрд АҚШ. долларидан ошган бўлса, мазкур кўрсаткич 2020 йилнинг биринчи ярмидаги 245,3 млрд АҚШ долларидан 16,8 фоизга кўп демакдир. Шунингдек, инвестиция лойиҳаларини ислом молияси маҳсулотлари асосида молиялаштиришда “такофул”нинг ўрини муҳимдир. Аммо, ҳозирга қадар жаҳон ислом молиясининг атиги 1,0 фоизи ушбу молиявий хизмат турига тўғри келади” [10].

Ислом молиявий хизматлар глобал саноатининг экотизимида ислом молия моделининг яна бир асосий хусуиятларидан бири – ўтган йиллар давомида давлатлардаги назорат қилувчи органлар, кўп томонлама вазифаларни амалга оширувчи ташкилотларнинг эътибори ҳам ислом молия тизимининг барқарорлиги ва мустаҳкамлигини таҳлил қилишга қаратилганли бўлди. Мазкур таҳлил натижалари орқали инвестиция лойиҳалари молиялаштиришда ислом молияси сектори 2008-2009 йиллардаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг “молиявий бўронлари”га яхши бардош бергани аниқланган. Бинобарин, исломий молия секторининг нисбатан мустаҳкамланган барқарорлиги ва мустаҳкамлигига ҳисса қўшиши мумкин бўлган асосий шаръий тамойилларни ўрганиш инвестицияларни молиялаштиришдан манфаатдор ҳисобланган томонларнинг катта қизиқишини уйғотган.

Ислом молия саноатининг ортиб бораётган халқаролашуви билан бир

қаторда, унинг ўсиши умумий исломий молия архитектурасини такомиллаштириш билан қўллаб-қувватланмоқда. Ислом молиясининг ўсиши ва ривожланишини қўллаб-қувватловчи асосий глобал органлар қаторига Исломий хизматлар кенгаши (IFSB – Islamic Financial Services Board), Ислом молия институтлари учун ҳисоб ва аудит ташкилоти (AAOIFI – Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), Халқаро ислом молия бозори (IFM – International Islamic Financial Market) ва Халқаро ислом ликвидлигини бошқариш (ILM – International Islamic Liquidity Management Corporation) кабиларни киритиш мумкин. Аҳамиятлиси, ушбу халқаро ташкилотлар ислом модели асосида инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш давомида давлатларнинг инклюзив ўсиши ва ислом модели асосидаги молиявий хизматлардан хабардорлик даражасини рағбатлантириш вазифасини бажариб келмоқда. Ушбу халқаро регулятор органлари ислом модели асосидаги молиявий хизматлар ва воситалар, механизмлардан кенгроқ фойдаланишни рағбатлантиришга қаратилган ташаббус ҳамда чоратадбирларни ишлаб чиқиш, қабул қилиш, бундан ташқари, пруденциал стандартлар ва шаръий бошқарув тамойилларини амалиётга киритишда изчилликни таъминлайди.

Таъкидлаш керкки, IFSB халқаро ташкилоти молия бозори секторлари – банк, капитал бозорлари ва суғурта секторларини қамраб оладиган глобал пруденциал стандартлар, тамойилларни ишлаб чиқиш орқали инвестицияларни молиялаштиришнинг ислом молияси тизимидаги молиявий барқарорликни таъминлайди. Ҳозирги кунда ташкилот томонидан ислом молия институтларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида ислом молияси модели асосида инвестицияларни молиялаштиришнинг 16 та халқаро стандарт, 5 та йўқрикнома ҳамда 1 та техник эслатмани ишлаб чиқди. Шунингдек, бозор иқтисодиёти шароитларидан келиб чиқиб, инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг муқобил йўлларида бири ҳисобланган ислом молиявий хизматларига оид семинарлар, ва форумларни мунтазам равишда ўтказиш орқали молиявий саводхонликни қўллаб-қувватлайди. Бу йўналишда халқаро ташкилот томонидан ислом молияси саноатининг глобал молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилган Ислом молиявий барқарорлик форуми (Islamic Financial Stability Forum) [12] 2010 йилдан буён ишлаб келмоқда. Қолаверса, IFSB томонидан эълон қилиниб бориладиган “Молиявий барқарорлик ҳисоботи” орқали хусусий секторнинг инновацион ислом модели молиявий хизматлари маҳсулотларни ишлаб чиқиш бўйича тавсиялар берилади.

Хулоса

Умуман олганда, инвестицияларни молиялаштиришда ислом модели

оммалашини ва фаолиятининг кенгайиб бориши муҳим хусусиятга эга. Ислом модели асосида молиявий хизматларни кўрсатиш орқали ушбу сегментнинг молиявий хизматларга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун ислом модели муқобил вариант бўлиб хизмат қилади.

Шунингдек, ислом моделига асосланган молия тизимида инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш давомидаги рискларни тақсимлаш шартномаларининг хилма-хиллиги барча бошқа қарз олувчилар ёки инвестиция лойиҳаси иштирокчилари учун қуйлайлик яратади. Сабаби, иштирокчилар молиявий хизматларни жалб қилиш билан боғлиқ бўлган барча молиявий рискларни ўз зиммаларига олишлари шарт эмас. Бу эса, ўз навбатида, инвестиция лойиҳасини молиялаштириш ва бизнес юритиш харажатларини камайтиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистонда ҳам инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда ислом молияси тамойиллари асосида молиялаштириладиган лойиҳаларни кўпайтириш, анъанавий тижорат банкларида “ислом молияси дарчалари”ни ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Бунда халқаро молия институтлари, ислом молияси бўйича халқаро маслаҳат марказлари билан иш олиб бориш ўзининг ижобий самарасини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Фойдаланиш манбаи: <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

2. Mannan M. A. (1983). “Islamic Economics as Social Science: Some Methodological Issues”, *Journal of Research in Islamic Economics*, 1(2), pp. 41-50.

3. Hasanuzzaman S. M. (1984). “Definition of Islamic Economics”, *Journal of Research in Islamic Economics*, 1(2), pp. 51-53.

4. Siddiqui M. N (1992). “History of Islamic Economic Thought”, in Ausaf Ahmed et al. (eds.), *Lectures on Islamic Economics*. Jeddah: IRTI-Islamic Development Bank.

5. Астанакулов О. Ислом молияси асослари: тараққиёт босқичлари, истиқболлари. // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali*. № 5, sentyabr-oktyabr, 2021 yil.

6. Турсунов А. Тижорат банкларида исломий банк хизматларини ривожлантириш йўналишлари. Иқтисодиёт фа.ф.д. илмий даражасини олиш учун дисс. автореферати. – Тошкент –2021. – 59-б.

7. Ҳайдаров Ў. Республикамиз тижорат банкларида ислом молия

tizimidan foydalaniшни такомиллаштириш. //Иқтисод ва молия. 2022, 2 (150).

8. Амонов Ў. Замонавий иқтисодиётда ислом банкларининг аҳамияти ва хусусиятлари. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази. – Фойдаланиш манбаи: https://www.bukhari.uz/page_id=20

9. www.adb.org - Asian Development Bank Institute

10. www.spglobal.com

11. www.mifc.com

12. www.ifsb.org

13. www.pewresearch.org

14. www.yuz.uz

15. www.xs.uz